

Jan BOUZEK, Greece, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations During the Early Iron Age, Studies in Mediterranean Archaeology (SIMA) 122, Göteborg, 1997., 322 str., 34 table i 317 crteža.

Ova knjiga nastavak je vrlo opširne studije Jana Bouzeka pod istim naslovom, ali za drugi milenij pr. Kr. (SIMA 29, Göteborg, 1985.). Sadrži šest poglavlja u kojima je obrađeno 49 cjelina. Osim četiriju stranica kratica za knjige i časopise, na kraju je donesena iscrpna bibliografija na 25 stranica, indeks na 16 stranica te Addenda s najnovijom literaturom na 2 stranice. Knjiga obuhvaća vremensko razdoblje od 12. do 5. st. pr. Kr. i može se smatrati fundamentalnom knjigom za ovo razdoblje, što ću pokušati ovdje rezimirati nabrajajući samo nevjerojatan broj tema o kojima se raspravlja. Sumnjam da će se poslije Bouzeka naći pojedinac s toliko širokim znanjem koji bi za desetak godina mogao napisati ovakvu studiju. Za to će biti potreban tim stručnjaka specijalista, koji nemaju takvo obrazovanje i tako veliko znanje o tako velikom prostoru i tako raznovrsnim i kompleksnim temama.

U prvom poglavlju, pod naslovom *Opće studije i brončanodobne tradicije*, B. raspravlja o metodološkom pristupu, strukturi naselja i njihovom razvoju, kronologiji i klimatskim promjenama, kontinuitetu i diskontinuitetu u Grčkoj za vrijeme takozvanog Mračnog doba: problemima migracija, argumentima onih koji osporavaju kasnoheladske migracije u Grčkoj i o formiranju grčke nacije. Mitologija i religija: religije i njihove transmisije, kraj brončanog doba, religiozni kontinuiteti i diskontinuiteti od brončanog do željeznog doba u Grčkoj, vanjski odnosi grčke religije i značenje ornamenata posebne su cjeline. Doba željeza, s podnaslovima *Novi metal, Marsov metal i Od svih najgore doba*, također su predmet rasprave. Homer i geometrijska umjetnost, Uspon novog mišljenja, Promjene osobnog identiteta, Ponos i skromnost – ili kako preživjeti Mračno doba teme su o kojima B. opširnije govori. Umjetnost i umjetnici, Odisejev ožiljak, umjetnost, red i simboličko značenje ornamenta, struktura prostora, uspon geometrijskog stila u Grčkoj, čovjek i značenje stvari, strog trodimenzionalni prostor, triglife i metope, krivolinijski i mrežasti ornament; koine ranoželjeznodobnih geometrijskih stilova naznake su B. pisanja.

U drugom poglavlju, *Veze u Mračnom dobu*, B. raspravlja o arhitekturi, odnosno o grčkim svetištima kružnoga i apsidalnog oblika, oltarima i nanosima zavjetnih darova u Grčkoj i ostavama u Europi. Zatim se osvrće na megalitsku arhitekturu koja nije pogrebnog karaktera, tračke dolmene, nadgrobne ploče te na urezane crteže na stijenama. Posebno se bavi pogrebnim ritusom, odnosno spaljivanjem u kulturi žarnih polja, razvoju ovakvog ritusa u Grčkoj i u egejskome prostoru, piše o tumulima iz kasnog brončanog i ranog željeznog doba u Grčkoj i o kremacijama pod tumulima na egejskom prostoru i njihovom socijalnom kontekstu, o pogrebima u Homera i o tumulima koje on spominje,

te o aristokratskim grobovima u geometrijskoj Grčkoj. Posebno piše o sjevernim rubovima grčkog svijeta: Makedonija, Epir, Trakija, sjeverni egejski prostor, Troja, te se osvrće na lokalnu i grčku keramiku na tim prostorima, piše o sjevernim elementima u grčkoj protogeometrijskoj i geometrijskoj slikanoj keramici i o inspiraciji koju je ona izazvala kod susjeda (npr. u Dauniji). Rukom rađena keramika u Grčkoj u Mračnom dobu, kasnomikenska “barbarska” keramika, keramika “naroda s mora” i “kalemi”, submikenska, protogeometrijska i geometrijska kuhinjska keramika: posude, amfore i drugi oblici, atička urezana keramika i druga rukom rađena urezana keramika s kopna i grčkih otoka teme su pojedinih poglavlja.

Posebni dijelovi poglavlja posvećeni su oklopima (štit iz Herzsprung, štitovi s ispupčenim i drugim aplikama), šljemovima (među kojima i ilirskim), raznim tipovima oružja i brončanim posudama. B. zatim raspravlja i o nakitu, odnosno o lučnim i naočalastim fibulama, običnim i dvojim iglama, pojasi i diademama, narukvicama i prstenju te o jantaru. Raspravlja i o ikonografiji geometrijske umjetnosti: o jednostavnim i nefiguralnim ornamentima, geometrijskim motivima na kasnoj mikenskoj, protogeometrijskoj i geometrijskoj keramici, o prikazima sunca, rozeta, kola i ptica, o zvonolikim “lutkama”, o ispupčenjima na kasnomikenskoj i geometrijskoj keramici, o askosima u obliku ptica, životinjskim figurinama u obliku bačve, o kolicima u obliku ptica s glavama bika i rogovima, o ceremonijalnim kolicima kulture polja s urnama i njihovim analogijama na Sredozemlju, o trojnim i dvojnim posudama i onima na “kat”, te o utjecaju nekeramičkih posuda na geometrijske posude. Zatim B. govori o ikonografiji i stilu figuralnih prikaza u Grčkoj i u Europi, posebno se osvrćući na prikaze ptica, konja, ljudi (pojedinačno ili u skupinama, scenama), piše o scenama borbe, te o drugim životinjama i čudovištima, o prikazima pogreba i svetkovinama te o brončanim figurama iz kasnogeometrijskog razdoblja.

Jedan odjeljak ovog poglavlja nosi naslov *Nesajna slikana keramika (Matt-Painted Pottery)*, koja se javlja u sjeverozapadnoj Grčkoj, Albaniji, južnoj Italiji, Frigiji i na Iberskom poluotoku. U tom odjeljku B. se posebno osvrće na daunijske stele, gdje navodi kako one imaju sličnosti s onima iz Nezakcija.

Treće poglavlje nosi naslov *Fenička i grčka kolonizacija*. I ono ima nekoliko cjelina u kojima B. raspravlja: o Pelazgima i Filistincima, o Cipru i njegovom utjecaju na Zapadu, o Feničanima na Istoku i na Cipru, o brončanim umjetničkim produktima Feničana i njihovih bliskoistočnih susjeda i o feničkoj pomorskoj djelatnosti na Zapadu. Posebno se B. bavi grčkim pretkolonijalnim vezama na Bliskom istoku i razlozima koji su naveli Grke da istražuju prekomorske zemlje i započnu s kolonizacijom. B. navodi i teoretske etape kolonizacije te piše o grčkim legendama i drugim dokumentima o njihovim pretkolonijalnim aktivnostima. Zatim B. raspravlja o počecima i uspostavi trgovačkih veza i putova i o raznim aspektima grčke kolonizacije zapadnog Sredozemlja.

Četvrto poglavlje nosi naslov *Istočne provincije ranog željeznog doba* i podijeljeno je u osam cjelina. B. ovdje raspravlja o konjima u indoeuropskoj i grčkoj mitologiji, o kočijama, o jahanju i nomadizmu, o kulturi ranoželjeznodobnih nomada i njihova odjeka u Europi, o ostacima konjske opreme, o kavkaskim pojasima, o Koban-kulturi, o nalazima na prostoru Volge, Kame i Sibira, o pontskim Kimerima i njihovoj kulturi, o pontskim stepama i Balkanu, o trako-kimerskim broncima i njihovim adaptacijama na zapadu, o vezama kavkaskih, makedonskih i tračkih brončanih predmeta, njihovim sličnostima i razlikama, o nomadizmu, hodočašćima i trgovini s udaljenim krajevima.

U petom poglavlju *Iza kolonija: Grci i europski "barbari"* B. govori o zajedničkim osobinama europskih i mediteranskih društava, o imenima plemena, o razlozima trgovine s udaljenim prostorima sredozemnog svijeta i barbarske Europe, o trgovačkim putnim mrežama i cijeni transporta neophodnih dobara (npr. soli i robova), o grčkoj kolonizaciji južne Francuske i Španjolske te o sredozemnom izvozu (bronca i keramika) u tim krajevima i njihovoj prisutnosti u Engleskoj, južnoj Njemačkoj i Švicarskoj. Posebne cjeline (44 i 45) odnose se na jadranski prostor i gornji Jadran, što je od osobite važnosti za nas. Tu B. govori o ranoželjeznodobnom zajedništvu (koine) na Jadranu, o grčkim legendama i pisanim izvorima, arheološkim dokazima o grčkoj kolonizaciji, o zajedništvu Ilira u 7. i 6. stoljeću pr. Kr. te o grčkim importima u unutrašnjosti zapadnog Balkana. U cjelini pod naslovom *Caput Adriae, jantarni put i istočni dio središnje Europe* B. piše o kasnom razdoblju kulture žarnih polja i o kasnoj fazi jedinstva produkata od bronce, zatim o oklopima, posudama, fibulama, ornamentima i drugim osobnim predmetima od bronce i željeza te o staklenim perlama, o figuralnoj umjetnosti u bronci i glini te o južnim vezama u keramici i drugim predmetima od 7. do sredine 5. st. pr. Kr. Jedna cjelina nosi naslov *Pontske veze sa središnjom Europom*; one su nastale preko grčkih kolonija i uz sudjelovanje Skita.

Posljednje poglavlje nosi naslov *Uspon "orijentalizirajućih" umjetnosti u Europi*. U tri cjeline B. piše o pojavi orijentalizirajućeg stila kod Grka i Etruščana, o porijeklu skitske i tračke umjetnosti te o umjetnosti na situlama, dodirujući i naše krajeve.

Na kraju studije je i kratak zaključak u kojem B. iznosi da je rana grčka civilizacija dio velike drame u kojoj su i druge zemlje i narodi igrali ulogu premda nisu bili glavni protagonisti. Uspon *logosa* središnja je tema ove knjige. Ovaj glavni doprinos ljudskog duha je po B. rezultat suradnje različitih kultura u Europi i na Bliskom istoku.